

MISKEI ANTAL

Kevei „rácok” a 15–16. században

EGY ÚJ TELEPÜLÉS LÉTREJÖTTE A 15. SZÁZADBAN

Az Oszmán Birodalom európai terjeszkedése a 15. század első felében elérte a Magyar Királyság déli határát. II. Murád szultán (1421–1451) 1439-ben lerohanta Szendrőt, majd 1440-ben megostromolta Nándorfehérvárt, ám az erősséget végül nem tudta elfoglalni.¹ Ebben a válságos helyzetben az al-dunai Keve tehetős polgárainak egy csoportja, amelynek tagjai leginkább a szerbiai áruforgalom lebonyolításában jeleskedtek, néhány bálványosi és szkorenovci lakossal együtt elhagyta otthonát, s – átmeneti szándékkal – biztonságosabb helyre költözött. Skarica Máté protestáns lelkész 1581-ben írt verses várostörténete megőrizte azt a hagyományt, miszerint a „kovini rácok” Buda, Vác és Visegrád érintésével vízi úton eljutottak Esztergomig, ahonnan egyik hajójuk visszafordult, és a Csepel-sziget délkeleti felén, az egykori Szentábrahámtelke mellett vetett horgonyt.²

Bár I. Ulászló király (1440–1444) 1440. október 10-én kelt oklevelét a kutatás újabban – formai okokra hivatkozva – hamisnak véli,³ ennek ellenére a belső migráció tényét egészen addig nincs okunk kétségbe vonni, amíg elő nem kerül olyan adat, amelyik azt érdemben cáfolja. Másképpen fogalmazva: nagyon is valószínűnek tarjuk, hogy 1440-ben egy kisszámú, zömében ortodox vallású közösség telepedett le az akkor elhagyatott Szent Ábrahám-monostor közelében.⁴ A délvidéki jövények nem az uralkodó vagy valamelyik földesúr hívó szavára érkeztek, hanem az oszmán állam balkáni terjeszkedése elől menekültek, s vándorlásuknak csak az utolsó szakaszába kapcsolódott be a király. Az elmúlt években végzett terepbejárások és fémdetektoros vizsgálatok során előkerült paticsfoltok, pénzérmék, kerámiák és egyéb használati tárgyak alapján erős a gyanú, hogy a telepek előbb a mai Ráckeve és Szigetszentmárton közötti térséget szállták meg, majd később érkezett

¹ HÓMAN – SZEKFŰ 1936, 412–413; ENGEL – KRISTÓ – KUBINYI 2002, 199. Nándorfehérvár 1440. évi ostromáról: SZABÓ 2010, 59–85; SZABÓ 2015, passim; PÁLOSFALVI 2017, 417–438.

² Skarica művének kritikai kiadása: RMKT 1999, 244–245. A költemény 1700-ban keletkezett másolatát az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi (OSZKK Fol. Hung. 2904. 4. fol. 1–2). A szóban forgó verset Magdics István is kiadta (MAGDICS 1888, 89).

³ C. TÓTH 2021, 86. I. Ulászló oklevelének szövegét II. Ulászló király 1501. február 2-án kiadott diplomája tartalmazza, amely 18. századi átiratban maradt ránk. Erről lásd: MISKEI 2015, 86. Nr. 29. Magdics István az iratot magában, önálló oklevélként közölte (MAGDICS 1888, 23–24. Nr. XI).

⁴ A „Szent Ábrahám pátriárka tiszteletére emelt egyház” Ráckeve és Szigetszentmárton között, az ún. Angyalisziget HÉV-megálló közelében állhatott. Az intézmény alapítását, lakóinak létszámát és rendi hovatartozását sűrű homály fedi. A szerzetesek – ha és amennyiben III. Ince pápa (1198–1216) 1211. január 26-án kelt levelét rájuk vonatkoztatjuk – a 13. század elején tizedfizetés miatt összetűzésbe kerültek a területileg illetékes veszprémi megyéspüspökkel. Hogy az ügyből lett-e per, és ha igen, az hogyan végződött, arról semmilyen információval nem rendelkezünk. Az 1211. évi irat jelzete: MNL OL DF 200003; VÉL Dec. ep. 1. Az oklevél szövege: MREV 1896, 19–20. Nr. XXVI. Regesztája: BÁRTFAI SZABÓ 1938, 3. Nr. XI; BAKÁCS 1982, 30. Nr. 13.

társaikkal az attól délre elhelyezkedő, magasabb fekvésű vidéket vették birtokukba, és ott építették fel kőházaikat és ortodox templomukat.⁵

Érdekes módon Ráckeve nem az eredeti falu nevét örökölte, hanem az al-dunai Keve városáét, jóllehet földrajzi értelemben Szentábrahámtelke folytatásának tekinthető. A délszláv etnikumra utaló „rác” előtagot minden bizonnyal a szomszédos községek magyar lakossága adta. Ennek legkorábbi nyoma I. Ulászló király 1444. május 10-én kelt oklevelének záradékában olvasható: „*Actum in insula Cziepel, opido Couin alias Racze.*”⁶

A -keve utótag, mint helynév pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév tövében a *kő* főnév rejlik.⁷ A *Ráckeve* szó – ha eltekintünk az 1520-ban faragott pecsét R. K. rövidítésétől⁸ – 1524-ben bukkan fel először *Raackewy* alakban.⁹ A térképészek közül Bakócz Tamás esztergomi érsek Lázár nevű titkára *Kewi* (1528), az osztrák humanista tudós, Wolfgang Lazius *Rackewy* (1556), *Raczmarkh* (1557) néven említi a települést.¹⁰

A rendelkezésünkre álló források alapján úgy tűnik, hogy az Al-Duna vidékéről – és nem Szerbiából – származó telepesek eleinte csupán átmeneti szálláshelynek tekintették új lakóhelyüket, és az első adandó alkalommal igyekeztek visszatérni szülőföldjükre. V. László király (1440/1453–1457) 1455. július 1-jén úgy rendelkezett, hogy „*a rác polgárok addig, amíg Magyar Királyságunk alsó [ország] részeiben és határain fekvő Keve városunkba, ahonnan ők a törököktől való félelem miatt a pusztítások elmúlt időszakában a fent említett Csepel-szigetünkre érkeztek, a török miatti ilyen félelem elmúltával visszatérni szándékoznak, ugyanezen Kiskevi falunkban békében maradhassanak.*”¹¹

I. (Hunyadi) Mátyás király (1458–1490) 1464. május 8-án kelt oklevelében is arról olvashatunk, hogy a jövevények csupán tartózkodás céljából időztek a szigeten, és mindössze addig kívántak ott maradni, amíg a török veszély el nem múlik.¹² Hazatérési szándékukról azonban hamarosan le kellett mondaniuk, mivel az oszmánok balkáni terjeszkedése a 15. század második felében tovább folytatódott. Szerbiát 1459-ben, Bosznia déli részét 1463-ban, Albániát pedig 1480-ban kebelezték be hivatalosan a hódítók. A magyar politikai elit tisztában volt azzal, hogy az új nagyhatalom nem fog megelégedni addig elért sikereivel, s amint lehetősége kínálkozik rá, megtámadja a Magyar Királyság déli határát.¹³

A királyi adománylevelekben Ráckeve az 1460-as évek végéig többnyire *Szentábrahámtelke másképp Kiskevi falu (villa/possessio Zenthabrahamteleke alio nomine Kiskewy)* megjelöléssel fordul elő. Az 1460-as évek végén – az 1470-es évek elején aztán a hivatalos szóhasználatban változás következett be, s kezdett általánossá válni a *Kevi mezőváros (oppidum Kevi)* elnevezés. Ez lehet az

⁵ Ráckeve 15. század második felében – 16. század első felében épült kőháza a Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt római katolikus templom és az Ács Károly Művelődési Központ között helyezkednek el (MISKEI 2016, 53–54).

⁶ Az idézett szöveg magyar fordítása: „*Kelt a Csepel-szigeten, Kovin másként Rác mezővárosban.*” (THALLÓCZY – ÁLDÁSY 1907, 145. Nr. CCX.)

⁷ KISS 1978, 534.

⁸ A pecsét faragásának időpontját az 1802. augusztus 6-án megtartott tanácsülés jegyzőkönyvének bejegyzése árulja el: MNL PML V. 180/A-a. 3. kötet. 201. A pecsétábra tudomásunk szerint egy 1586. május 12-én kelt iraton szerepel először: MNL OL E 213. 8. doboz (Pest megye), Vác, No. 2. fol. 4.

⁹ MNL OL DL 82649; ÉRSZEGI – KENÉZ – SOLYMOSI 1979, 524. Nr. 398.

¹⁰ HAJDÚ – MOLNÁR 1978, 28. és 80; SZÁNTAI 1996, 334–339.

¹¹ „*nos ad humillimam supplicationem (...) nostrae maiestati oblatam eisdem id annuimus et concessimus per praesentes, ut ipsi cives Rasciani tamdiu quousque ad civitatem nostram Koviniensem in partibus inferioribus ac metis regni nostri Hungariae existentem, de qua iudem propter metum Turcorum praeteritis disturbiorum temporibus ad praescriptam nostram insulam Chepel advenissent cessantque huiusmodi metu Turcorum redire voluerint, in eadem villa nostra Kiskewy pacifice permanere (...)*” (ÁM Dok. gyűjt. 70.81. [eredeti], 69.14. [másolat]; MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 108–110; MAGDICS 1888, 32–34. Nr. XVII; MISKEI 2015, 45–47. Nr. 14).

¹² „*propter metum Thurcorum ad dictam possessionem nostram Zenthabramtheleke se contulerint moraturi (...)*” (MNL OL DF 280104; MNL PML IV. 71. No. 33; KISS 2007, 57–58. Nr. 30). Mátyás király 1464. május 8-i hamis oklevelében: „*scilicet huiusmodi metu Turcorum redire poterunt in eadem possessionem nostra Kiskewy pacifice permanere (...)*” (ÁM Dok. gyűjt. 69.18; MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet, 119–122; MAGDICS 1888, 40–41. Nr. XXI; MISKEI 2015, 56–58. Nr. 18). Az oklevél regesztái: DARKÓ 2001, 221. Nr. XXIX; BÁRTEAI SZABÓ 1938, 234. Nr. 889.

¹³ HEGYI – ZIMÁNYI 1986, 17–20; MATUZ 1990, 53–54.

az időpont, amikor a menekültek a végleges letelepedés mellett döntöttek, és elhatározták az Istenanya elszenderedése templom felépítését.¹⁴

Amikor a kovini „rácok” a Csepel-szigetre érkeztek, egy rendkívül kedvező földrajzi fekvésű helyen vetették meg lábukat. Szentábrahámtelek ugyanis a legforgalmasabb közlekedési útvonal, a Duna mellett feküdt, egynapi járóföldre Budától, a középkori Magyar Királyság székvárosától, ahol az Alföld, a Dunántúl és a Felvidék kereskedelmi útjai találkoztak. Fontos hangsúlyozni: a „rác” és más etnikumú polgárok által életre hívott település nem egy adott időpontban történt alapítással jött létre, hanem külső erők által kikényszerített belső vándorlás eredményeként született meg, méghozzá hosszabb folyamat eredményeként, ami eléggé sajátos fejlemény a középkori magyar várostörténetben.¹⁵

Ráckeve jogállása szoros kapcsolatban áll a Csepel-sziget birtoklástörténetével. A korabeli dokumentumokban Nagyszigetnek (*Insula magna*) nevezett, s a 11. század óta királyi (magán)uradalomnak számító birtoktest az Árpád-kor utolsó évszázadában a mindenkor magyar királynék kezére jutott. Hogy konkrétan milyen módon, arról sajnos nincsenek megbízható adataink. Ám azt tudjuk, hogy a koronás hitvesek 1424-től hitbérként (*pro dote*) kapták meg férjüktől a domíniumot.¹⁶

Az 1514. évi 3. törvénycikk 4. paragrafusa és az 1518. évi II. törvénykönyv 18. cikkelye a Csepel-szigetet Visegráddal, Óbudával, Munkáccsal, Tatával, Komárommal, Zsámbékkal, Budakeszivel és Solymárral, továbbá a Kos- és a Szentendrei-szigettel együtt koronauradalommá nyilvánította, s jövedelme kezelését a budai vár udvarbírájának (*provisor curiae castris regii Budensis*) hatáskörébe utalta.¹⁷ A királyi udvartartás szükségleteinek fedezésére szolgáló koronajavakat a 15. század derekától a rendek beleegyezése nélkül nem lehetett elidegeníteni, elcserélni, felosztani és elzálogosítani, következőképpen nem képezhették adásvétel tárgyát sem. Kizárólag bérbe lehetett adni, de azt is csak az ország „lakóinak” (*regnicolae*). Ha valaki örökös és zálogos joggal, vagy bármilyen más módon tett szert rájuk, akkor elvileg nemcsak a javakban lévő pénzt vesztette el, hanem a koronabirtok becsértékéhez igazodó bírságot is ki kellett fizetnie, amelyet a kincstár ügyvédjei kíméletlenül behajtottak rajta.¹⁸

A KIRÁLYI MEZŐVÁROS „RÁC” POLGÁRAI

A középkori Ráckeve lakosságának nemzetiségi összetételét meglehetősen nehéz pontosan meghatározni. Az 1541 előtt készült iratok túlnyomórészt „rác polgárok” (*cives Rasciani*) által lakott mezővárosként jellemezik a települést.¹⁹

Konkrét személyek esetében a legfőbb gondot az okozza, hogy azok – egy-két kivételtől eltekintve – rendszerint keresztnévükkel fordulnak elő a korabeli iratokban. Márpedig a 15. század második felétől a királyi kancellária hivatalnokai az előttük megjelentek nevét latinosított formában jegyezték fel, így azok önmagukban nem utalnak az illető személy etnikai hovatartozására. A latin *Petrus* jelenthet Pétert, de jelenthet Petrét is. Ugyanígy a *Johannes* is fordítható Jánosként, illetve Jovánként.²⁰

¹⁴ Az Istenanya elszenderedése templom történetéről, berendezéséről és falképeiről: MISKEI 2016, 202–267.

¹⁵ KUBINYI 1985, 47–48; KUBINYI 2000, 114; TRINGLI 2001, 114.

¹⁶ BÁRTEAI SZABÓ 1938, 149–150. Nr. 601, 221–223. Nr. 860. és 359. Nr. 1435; BAKÁCS 1982, 384. Nr. 1430; ZSOLDOS 2005, 45–46.

¹⁷ CJH 1899, 708–709. (1514) és 760–761. (1518); KUBINYI 1964, 67–68.

¹⁸ BÉLI 2000, 66. és 71; POMOGYI 2008, 627–628.

¹⁹ CSÁNKI 1897, 314. *Hungária* (1536) című művében Oláh Miklós a következőket jegyezte fel: „A másik szigetnek, amely valamivel Buda alatt kezdődik, Csepel a neve. A rajta emelt királyi palotával meg Csepel, Tököl, Szentmárton és a rácok által lakott Keve mezővárosokkal és néhány faluval együtt Magyarország királynéjának a birtoka házasság miatti adomány jogán.” (OLÁH 2000, 18.) A latin nyelvű szövegben a jogcím megfogalmazásakor a „*iure donationis propter nuptias*” kifejezés szerepel (BÉL 1735, 7. [cap. IV. §. 3.]; OLÁH 1763, 16–17), amelynek jelentése: 'hitbér'. Éppen ezért a fent említett kötetben olvasható *nászajándék* főnév helyébe a *házasság miatti adomány* szó szerkezetet tettük, így valamelyest módosítottunk a 2000-ben kiadott magyar fordításon.

²⁰ MÁLYUSZ 1981, 279.

A török megszállás előtti időszakban Ráckeven a gazdasági és politikai hatalom azoknak a szerb, görög, magyar stb. távolsági kereskedőknek a kezében összpontosult, akik saját maguk és mások portékáit értékesítették, sokszor az ország határain kívül. Mivel a társadalom elitjéhez tartoztak, kijárt nekik a „körültekintő” (*circumspectus*) és az „okos”, „bölcs” (*prudens*) címzés.

A jómódú középpolgárságot az iparosmesterek és a kevésbé gazdag kalmárok alkották. Őket az „előrelátó” (*providus*) megszólítással illették. A két réteg között nem húzódott éles határvonal, amit jól mutat az is, hogy felváltva adták a település bírait és esküdt előljáróit. Arra azért persze gondosan ügyeltek, hogy a vezető tisztségeket ne engedjék ki a kezükből, és amennyire lehet, azokat hozzátartozóik körében örökletessé tegyék.²¹

A kevei „rácok” a Balkán-félszigetről hozott árukat részben belföldön értékesítették, részben továbbszállították a szomszédos országokba. Mátyás király 1464. július 15-én Buda előljáróinak megparancsolta, hogy a Kevi mezővárosban lakó Rác Jovánnak (*quendam Johannem Rascianum, civem scilicet nostrum in opido [sic!] nostro Kewy residentem*) a mérlegelés során jogtalanul elkobzott javait azonnal adják vissza. Az uralkodó hozzátette: ha a vámszedők a szállítmány elvételével a mázsálási díjak beszedésére jogosult Margit-szigeti apácákat akarták megkárosítani, akkor az ügyet fel kell terjeszteni a tárnokmester ítélőszéke elé.²²

Az 1470-es évektől Ráckeve kalmárjai feltűntek a Királyhágón túl is. Dengelegi Pongrác János erdélyi vajda 1472. október 30-án datált okleveléből megtudhatjuk, hogy Losonczy István fiai apjuk halála után visszakapták Régen mezővárosát, amelyet hajdan a ráckeveiek miatt veszítettek el.²³ A következő év pünkösdjén, 1473. június 6-án Drágffy Bertalan „vlach” alattvalói három brassói és egy kolozsvári kereskedő mellett feltartóztatták a kevei Martin bírót, Zoran Jánost, Miklós fia Györgyöt, Miklós deákot és Mihály fia Jánost. Miként Ernuszt János szlavón bán és királyi kincstartó 1474. január 5-i irata bizonyítja, Drágffy tisztázta a félreértést az érintettekkel, és ezt követően birtokán lehetővé tette számukra a szabad közlekedést.²⁴

A keleti országrészben megforduló „rácok” elsősorban szarvasmarhával, posztóval és fűszerrel kereskedtek. Ez derül ki Macskási Tárnok Jánosnak, a váradi püspökség udvarbírájának és két Bihar megyei alispánnak 1481. augusztus 1-jén írt bizonyágleveléből. Eszerint Tordai András, Bolcs vámhely birtokosa és Nikola ráckevei bíró megegyeztek egymással, hogy a jelzett útvonalon a keveiek nem szállítanak idegen árut, csak a sajátjukat, amely után már nem kellett vámot fizetniük.²⁵

Keresztes Rascianus 1481. augusztus 13-án Kolozsvárott a szintén pravoszláv hitű havasalföldi üzletember, Nicolaus Graecus kérésére elmondta, hogy a nürnbergi származású Haller őt küldte el a fogságban tartott Olasz (raguzai?) Tamás kiszabadításáért. Túl azon, hogy a felsorolt személyek valamennyien a levantei kereskedelembe voltak érdekeltek, az eset azért is figyelemre méltó, mert Keresztes az egyik leggazdagabb budai polgár, Haller megbízottjaként szerepelt benne.²⁶

²¹ A középkori Kiskeviben (Keviben) bírák álltak a mezőváros élén. Nevük alfabetikus sorrendben, latinosított formában a következő: Dinko Sartor, Georgius Bogdan, Johannes Karachon, Marcus, Martinus, Mathias, Nicolaus Rascianus, Petrus. A magisztrátusban helyet foglaló esküdt előljárók közül az alábbi személyek ismeretesek: Barnabas Olah, Georgius Zorynth, Lucas Sóvágó, Martinus Szelesfy, Nicolaus Bavair, Petrus Kómúves, Petrus Ötvös és Petrus Szűcs. MNL OL DL 106083. Protocollum Budense, 1514. március 22. és 1517. augusztus 5.; MNL OL DL 26643; MNL OL DF 280104; ÁM Dok. gyűjt. 69.9. – 69.34.; MAGDICS, 1888, 23–71. Nr. XI–XXXVIII; MISKEI 2015, 31–102. Nr. 9–34. Pillanatnyilag nem könnyű megválaszolni, miért különült el egymástól Ráckeven a főbírói (*supremus iudex*) és a kisbírói (*minor iudex*) tisztség. Lehetséges, hogy ebben közrejátszott a népesség számának növekedése és az adminisztratív feladatok sokrétűvé válása, de elképzelhető az is, hogy a kisbírói (pénzbírói) tisztség a budai jog hatására jelent meg a mezővárosban, bár erre egyelőre semmiféle bizonyíték nincs. Mindenesetre a középkori Budán a város első számú vezetőjét bírónak, míg helyettesét pénzbírónak hívták. Erre és a városi polgárok középkori titulusaira lásd: KUBINYI 1975, 138. és 164; DRASKÓCZY 2000, 83.

²² MNL OL DL 16034; THALLÓCZY – ÁLDÁSY 1907, 256–257.

²³ MNL OL DL 97345; IVÁNYI 1928, 159. Nr. 128; THALLÓCZY – ÁLDÁSY 1907, 262–263.

²⁴ MNL OL DL 88549.

²⁵ MNL OL DL 26643; KUBINYI 1985, 53.

²⁶ MNL OL DL 36398; GRÜNWARD – SCHEIBER 1959, 73–74; KUBINYI 1985, 54; JAKÓ 1990, 81. Nr. 2750. A 16. század második felében készült török adójegyzékek említenek ugyan két Keresztes nevű családfőt (Nagy Keresztes, Keresztes Márton), de ők 1546 után költöztek Ráckeveére (KÁLDY-NAGY 1971, 89. és 93; KÁLDY-NAGY 1977, 265–266). A Csepel-szigeti mezőváros lakóinak

A csoportosan közlekedő keveiek 1482–1483-ban Felsőlendvai Szécsi Miklóssal kerültek összetűzésbe, amikor Muraszombaton teljesen vagy félig megrakott – ún. bálázott – szekerekkel, lovakkal, ökrökkel és juhokkal haladtak át. A vámtételekből ítélve textíliákat hozhattak be és élőállatokat vihettek ki az országból.²⁷

Az alsó-ausztriai kormányzó és II. Lajos magyar király (1516–1526) egymáshoz intézett leveleiből arról értesülünk, hogy a ráckevei Malthas Márton társa, Szabó János szerzetes (*frater*) rakományát és pénzét Schwampeck Szilveszter állítólag Stájerországban lefoglalta. A helyi prefektus nem adott hitelt a felperes vallomásának, ezért meghallgatta az alpereseket és az általuk kiállított tanúkat is, majd döntéséről értesítette a kormányzót, aki 1516. április 24-én tudatta II. Lajos királlyal: Szabó János valóban megfordult Graz környékén, de sem Schwampeck Szilveszter, sem annak örökösei nem károsították meg.²⁸ A szóban forgó kevei lakos egykori hivatása azért lényeges számunkra, mert megerősíti azon feltevésünket, miszerint Ráckevén a 16. század elején valóban működött egy ortodox kolostor. Az intézményt Mária Terézia királynő (1740–1780) szüntette meg, s lakóit 1776-ban a Tolna megyei Grábócra költöztette.²⁹

A ceglédi Szent András-napi országos vásáron, 1520. november 30-án a portékákat értékesítő „rác” kereskedőkre rátört négy kóbor diák és felgyújtotta sátraikat. A sértettek a bíróhoz fordultak panaszukkal, aki néhány megbízható embere segítségével Búzás Simon házában megbüntette a gyújtogatókat.³⁰

A Dózsa György-féle parasztháború utáni időszak főúri túlkapásainak esett áldozatul Rác Mátyás, akit Várdai Ferenc erdélyi püspök tiszttartói 1524-ben elfogtak, mi több, javait is elkobozták. II. Lajos király és felesége, Habsburg Mária királyné azonnal felszólította az erdélyi főpásztort, hogy tartsa tiszteletben a ráckeveiek kiváltságait, és ne akadályozza őket szabad mozgásukban.³¹

A délvideki telepések által életre hívott település gazdasági életében kiemelt szerepet töltött be a kézműipari termelés is. Az ötvösök, a szűcsök, a mészárosok, a molnárok, a szabók és az építőmesterek nagy társadalmi tekintélynek örvendtek, közülük többen bekerültek a mezőváros önkormányzatába. Az esküdt elöljárók között találjuk 1514-ben Szűcs Pétert,³² 1536-ban Kómúves Pétert és Ötvös Pétert.³³ 1525-ben a település bíróját Dinko Sartornak hívták. Reneszánsz címerpajzzsal díszített vörösmárvány sírlapja az Istenanya elszenderedése szerb ortodox templom pronaoszában található. Latin nyelvű felirata így hangzik: PRUDENS AC CIRCUMSPECTUS [...] SARTOR ANNO I D 525. Stílusa alapján feltételezhető, hogy ugyanaz a művész faragta, aki Sóvágó Miklós ráckevei polgár sírkövét is készítette.³⁴

A jómódú Ötvös család egyik tagját, Ötvös Istvánt 1508-ban kereskedőnek (*mercator*) nevezték a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei.³⁵ Elképzelhető, hogy rokoni szál fűzte Ötvös Miklós-hoz, akit 1516-ban a megtisztelő *circumspectus* címmel illették.³⁶ Ötvös Péter jelenléte az elöljárók között az ötvösség tekintélyére enged következtetni. A szakma nem hétköznapi iparág. Mesterei a kedvezőbb piaci lehetőségek miatt inkább a népesebb városokban tevékenykedtek, mint a szeré-

részvétele az 1514. évi parasztfelkelésében nem igazolható, de azt tudjuk, hogy a lázadók fehér alapon vörös kereszttel díszített zászlaját 1631-ig a Szent Kereszt- vagy az Istenanya elszenderedése templomban őrizték (MISKEI 2016, 63–65).

²⁷ MNL OL DL 100989; PACH 1963, 61; DOMANOVSKÝ 1979, 110; KUBINYI 1985, 53.

²⁸ EKK Kapr. gyűjt. In. fol. LI. t. Nr. 8–11. és 15–21.

²⁹ SzfvPL Ltsz. 1511. Nr. 84.

³⁰ MNL OL DL 23567; OPPEL 1931, 38–39.

³¹ MNL OL DL 82649 – 82651. Mátyás király 1464-ben szigorúan meghagyta, hogy a ráckevei kereskedőket „*sem személyükben, sem tulajdonaikban és bárminemű javaikban senki ne merészelve elítélni, akadályozni, lefoglalni és megkárosítani, kiváltképpen mások tartozásaiért, vétkeiért és kihágásaiért*” („*nec in personis, neque in rebus et bonis quibusvis [...] iudicare, impedire, arrestare et dampnificare presumat, signanter pro facto debitu delictis et excessibus aliorum*”). (MNL OL DF 280104.)

³² MNL OL DL 106083. Protocollum Budense, 1514. március 22.

³³ ÁM Dok. gyűjt. 69.33. és 69.34; MAGDICS 1888, 68. Nr. XXXVII. és 70. Nr. XXXVIII; MISKEI 2015, 93. és 96. Nr. 33, 98. és 100. Nr. 34.

³⁴ ENTZ 1958, 25; BALOGH 1970, 208. és 211; FEUERNÉ 1977, 22; SASVÁRI 1994, 117.

³⁵ MNL OL DL 36399; JAKÓ 1990, 284. Nr. 3477.

³⁶ MNL OL DL 106083. Protocollum Budense, 1516. július 26.

nyebb keresletet nyújtó falvakban. Az igényesebb megrendelők között az egyházi és világi nagybir-
tokosok foglalták el az első helyet, de nem lebecsülendő az előkelő polgárok száma sem.³⁷

Az 1470-es évekből származó bírósági döntés a ráckevei húskimérés helyzetét szabályozta. A határozat kimondta, hogy a közterületen létesített mészárszékeket (*macella [...] in terra communi constructa*) tulajdonosaik kizárólag a mezőváros bíráinak vagy esküdt elöljáróinak adhatják el. Ha ökröket, juhokat vagy bárányokat akartak vág(at)ni, akkor azokat előtte a Dunánál lévő szobornál kellett közszemlére tenniük. Marhahúst a bírák által megszabott áron lehetett áruba bocsátaniuk. Más településről érkezett mészárosok szombatonként árulhattak húst, bőroket és állati belsőségeket, más napokon nem.³⁸

Nyilvánvaló, hogy a mezővárosi tanács a magánkézbe került mészárszékeket köztulajdonba kívánta venni, s ezzel a lakosság folyamatos húsellátását igyekezett biztosítani. Érdemes megjegyezni, hogy a mészárszék tulajdonosok közül senki nem viselt Mészáros vezetéknevet (Képiró Demeter, Halász Péter, Halász Pál, István Péter).³⁹

Az eddig elhangzottak alapján aligha kétséges, hogy Ráckeve a 15. század második felében az ország jelentősebb mezővárosai közé tartozott. Állításunk ékes bizonyítéka, hogy a település Buda, Pest, Székesfehérvár, Kassa, Pozsony, Eperjes, Bártfa, Lőcse, Nagyszében, Brassó, Kolozsvár, Beszterce, Segesvár, Torda, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Szászváros és Medgyes oldalán részt vett az 1476-tól 1492-ig tartott váradi vámperben.⁴⁰ Kereskedői feltűntek Erdélyben, a Dunántúlon, a Balkán-félsziget északi részén és Alsó-Ausztriában, állandó összeköttetésben álltak magyar, német, görög, szerb, havasalföldi, oszmán-török stb. üzletemberekkel. Ez utóbbiakkal való kapcsolatukat Szerémi György – a Jagelló-kor végére vonatkoztatva – egyszerűen hitszegésnek minősítette: „*Negyedik áruulást a kevei rácok követték el, mert ezek is nagyon kereskednek. Mindig bőven voltak áruik, elhozták Magyarországra, és sátraikban mindig volt egy-két török, s így folyton híven szolgáltak a töröknek.*”⁴¹

A SZULTÁNI HÁSZVÁROS

Nurallah efendi 1541. szeptember 2-án a dzsámivá átalakított budai Nagyboldogasszony-templom istentiszteletén ünnepélyesen belefoglalta a pénteki nagy hálaadó imába I. (Nagy, másként Törvényhozó) Szulejmán szultán (1520–1566) nevét. Ezzel az iszlám jog (*saria*) értelmében a középkori Magyar Királyság középső, ék alakban elnyúló sávja a terjeszkedő Oszmán Birodalom részévé vált.⁴²

A hódítók a megszállt területen idővel különböző nagyságú katonai-közigazgatási egységeket hoztak létre. A nagyobb tartományok, az ún. vilájetek (*ejálet; beglerbégség; pasalik*) élén egy-egy, pasa címmel kitüntetett beglerbég állt. Közülük a leghatalmasabbaknak a budai pasák számítottak. Tekintélyüket tovább növelte, hogy a szultáni vezetés a 17. században vezíri rangot adományozott nekik, s ezáltal részt vehettek a birodalom legfelső kormányzati testületének, a dívánnak az ülésein.

A tartományok kormányzóságokra (*szandzsák; liva*), a kormányzóságok kerületekre (*náhiye*) tagolódtak. Az előbbi vezetőjét szandzsákbégnek hívták. Az ország közepén megszervezett budai szandzsák hat náhijére (budai, pesti, váci, visegrádi, Kúvin/Csepel-szigeti és kecskeméti) oszlott. A Kúvin-szigeti náhije központja a híres kalmárváros, Ráckevei, azaz Ráckeve lett, ahol az 1540-es években egy kádi, valamint néhány oszmán hivatali és katonai személy kezdte meg működését.⁴³

³⁷ ÁM Dok. gyűjt. 69.34. (1779. és 1790. évi átiratok); MAGDICS 1888, 70. Nr. XXXVIII; MISKEI 2015, 93, 95–96, 98. Nr. 33.

³⁸ KOVACHICH 1799, 224–225.

³⁹ KUBINYI 1985, 54.

⁴⁰ MNL OL DL 24438; MNL OL DL 36974; TELEKI 1862, 15–16. és 53–55; KUBINYI 1963, 189–193; PACH 1978, 1030–1031. Szentlászlói Tűz Osvát kincstartó jegyzéke szerint Ráckeve 1492-ben 300 aranyforint adót fizetett a királyi kincstárba (FEJÉRPATAKY 1880, 168; PESTY 1880, 395).

⁴¹ SZERÉMI 1979, 65.

⁴² FODOR 1991, 22. 18. jegyzet; ÁGOSTON 1992, 46–47.

⁴³ MAKKAI 1958, 105; SINKOVICS 1987, 458–461; HEGYI 1995, 124; HEGYI 2001, 270. és 299.

A Csepel-szigeten megfordult utazók szinte kivétel nélkül vegyes etnikumú településként jellemezték a kora újkori Ráckevét.

Hans Dernschwam (1553): „*Itt rácok, magyarok és sokan hontalanná vált emberek laknak.*”⁴⁴

Stephan Gerlach (1573): „*Ezen hosszadalmas nagy mezőváros hódol mind a törököknek, mind Salm-Eck grófnak. Lakosai magyarok, kik nagyobb részt kálvinisták, és rácok.*”⁴⁵

David Ungnad (1573): „*Ráckeven reggeliztünk, ezt rácok és magyarok lakják, sok török és rác kereskedő is él itt.*”⁴⁶ Ezt az információt 1571-ben Karl Rim híradása is alátámasztja, aki szerint a törökök és a szerbek mellett zsidók is sűrűn felbukkantak a mezővárosban.⁴⁷

Ogier Ghiselin Busbecq (1581): „*Innen [Dunaföldváról] átkeltünk a Duna nagy szigetére, amelyet rácok laknak: Cophinnak hívják.*”⁴⁸

Wolf Andreas Steinach (1583): „*(...) augusztus 6-án elhagytuk Budát és Ráckeven éjjeleztünk, melyet szerbek és raguzaiak laknak. Nagy mezőváros, sok benne a kézműves.*”⁴⁹

Reinhold Lubenau (1587): „*[Budáról] folytattuk utunkat, s késő este egy mezővárosba jutottunk, melyet Kevinek neveznek; egyesek Raczenmarcktnak hívják, a horvátok Raczobinak nevezik (...) itt mindenütt a rác nyelv gyökeresedik meg; mert itt mindenütt rácok laknak, s horvátul beszélnek.*”⁵⁰

A diplomaták nem tettek említést a kiváló iparosok és kalmárok hírében álló görögökről, akiknek szintén sikerült beilleszkedniük a megszállók hatalmi rendszerébe. A körülbelül 80–100 főnyi görög kolónia tagjai Ráckeven az 1487-ben épült Istenanya elszenderedése templomot vehették igénybe istentiszteleti célokra.⁵¹ Nevüket Fenyvesi (Mészáros) László gyűjtötte ki a 16. századi török összeírásokból:

1546: Kosztadin Herancsovik, Jovan Herancsovik, György Herancsovik, Bata Drakovik, Lukács Drakovik, Jancsik Lavtar, György Lavtar, Nikola Lavtar, Szűcs Kozma, Jovan Demjan, Kosztadin Pilegovik, Demjan Izlamar, Kozma Acél, Nikola Kosztonik, Petri Popovik, Neva Kosztadin, Nikola Dimitriovik, Anka kalugyer és Pejó kalugyer.

1559: Kosztadin Herancsovik, Nikola Herancsovik, Neva Popovik, Milos Popovik, Nikola Popovik, Petri Popovik, Jancsik Lavtar, István Lavtar, Bata Kozsohár, Kozma Kozsohár, Jovan Demjan, Halász Demjan, Kosztadin Pilegovik, Demjan András, Demjan Izlamar, Kozma Acél, Kozma Miklós, Bata Drakovik, Nikola Kosztonik, Nikola Zaran, Szak Kosztadin, Anka kalugyer és Pejó kalugyer.

1562: Nikos István, Nikos János, Nikos Imre, Nikos Balázs, Nikos Petar, Niklasz Miklós, Kosztadin János, Kosztadin László, Kozma Petre, Kozma Miklós, Kozma János, Ötvös Demján, Szűcs Demján, Nehéz Kozma, Duka Gyenös, Mihla Kosztan és Pap Petar.⁵²

A defterekben számos szláv típusú személynév is előfordul. Íme néhány, a teljesség igénye nélkül: Banik (Bányász) Dimitri, Barbél Dimitri, Bárán Albert, Bárán Dimitri, Bárán Jovan, Bogdán Nikola, Cserna Iván (Fekete János), Csvetko Szlatorik, Dimitri Banvit, Dimitri Jaksik, Dimitri Zselik, Gyura Milancsovik, Gyurkó Marics, Isztepán Marancsik, Jovan Babics, Jovan Isztanik, Jovan Jancsovik, Jovan Pejelik, Jovan Radugya, Jovan Szeremacs, Jovan Szirtacs, Jovan Vacsik, Jovan Zabrago

⁴⁴ DERNSCHWAM 1984, 140.

⁴⁵ SZALAY 1859, 220.

⁴⁶ UNGNÁD 1986, 116.

⁴⁷ ZIROJEVIĆ 1976, 157.

⁴⁸ BUSBEQUIUS 1605, 83.

⁴⁹ TARDY 1979, 127. Abban az időben az *itáliai* (*Latinus*) elnevezést azokra a raguzai-dalmát (dubrovnikai) kereskedőkre alkalmazták, akik balkáni szláv keresztnévet viseltek, de a római katolikus egyházhoz tartoztak. Magyarul leginkább *olaszoknak* nevezték őket (FEKETE 1961, 20–25). A ráckevei „latinok” az 1517 táján épült Szent Kereszt-templomba jár(hat)tak istentiszteletre. A templom építését Skarica Máté a Borbás családnak tulajdonította (RMKT 1999, 246).

⁵⁰ SAHM 1912, 87.

⁵¹ A késő gótikus stílusú Istenanya elszenderedése szerb ortodox templom hajója 1487-ben készült el. Az épület déli oldalához tartozó két oldalkápolna, amelyek közül a keletinek Keresztelő Szent János, a nyugatinak Szent Kozma és Szent Damján a védőszentje, a melllette álló harangtorony alsó szintjével együtt a 16. század elejéről származik (MISKEI 2016, 203–204).

⁵² MÉSZÁROS 1976, 479–480; FENYVESI 1986, 151–152.

(Zágrábi János), Kacsikity Miklós, Kalugyer Petre, Karácsony János (Jovan Bozsity), Kukity Miklós, Lázár Belobrád (Fehérszakállú), Maszkity Petrer, Mihály Korocsár (Kreccsár = Meszes), Nagy Jován, Neva Bernik, Nagy Miklós (fiai: Száva és Dimitri), Nikola kalugyer, Nikola Kucsik, Nikola Matity, Nikola Miladin, Nikola Novak, Nikola Talkovik, Nikola Vladin, Novak Petre, Pavel Csaplár, Pavel Krajnacs, Pavel Miletovik, Petko Apajacs, Petre Gutoszárík, Petri Bogonovik, Petri Radics, Poda Ranakovik, Pop Jovan, Rác Gyurko, Rác János, Rác Lukács, Rác Miklós, Radics Jovan, Radovan Borbasa, Szabó Dimitri, Szabó Koszta, Szűcs Zsivko, Tót Petre, Vaszity Gyurko Jovan, Vuk Jajin, Vuk Petri stb.⁵³ A szóban forgó polgárok közül Szabó Dimitri és Szűcs Zsivko 1562-ben „utcafőnöki”, azaz „körzeti elöljárói” (*ser-i mahalle*) tisztséget töltött be.⁵⁴

1546-ban huszonkét, 1562-ben tizenkilenc, 1580–1590-ben kilenc-kilenc olyan egykerekes, alulcsapó hajómalom kelepelt a Dunán, amelyek felett a tulajdonosi jogokat a helyi, főként „rác” kalmárok gyakorolták. A gabonatermelésben is érdekelt tizenhat személy neve a következő: Farkas Petre, Péter Imre, Markó Burik, Nikola Turcit, Dimitri Zselik, Gyurka Milik, Bárán Albert, Gyurko Miladin, Nikola Çurtornik, Neva Kostadin, Ács Mihály, Balik János, Sóvágó Lukács, Nev Vukovik, Antal Radosevik, Marko Ranakovik.⁵⁵

Gyurko Bogdán és Ivan Borik 1543 és 1546 között 709.000 akcséért bérelte ki a Kuvin-szigeti mukátaa adó- és vámbevételét. A kezeseket a hászváros leggazdagabb polgárai adták. Nevezetesen: Iva Borik, Dimitri Ranit, Vuk Radsev, Marko Rankovik, Lukács Borgo, Jano Vilarik, Koszta Vilarik, Jovan Rajnovik, Marko Jovit, Jovan Vikovit, Vuk Jovit, Nikola Fodrik, Jovan Borik, Gyurko Jehovik, Dimitri Bradovik, Jana Markovik, Dimitri Jalit, Jovan Jasik, Vendel Jakanik.⁵⁶

1546-ban Dimitri és Albert kevei bírák Bagoszlav Nikola, A[ntal] Radosevik, Marko Rankovik, Gyura Cservenik, Koszta Balazovik, Jovan Rezanovik, B[alázs?] Kordik, Tomás Kalmár, Jovan Borik és Jako Anosik ráckevei, Hegedűs Gergely és Török Martin szőlősi, Takács János és Takács Tamás szigetszentmiklósi, O[r]bán bíró és Mészáros Péter csepeli, Vas Gyuró és Mácsi János laki, Lőrinc bíró és Csáni Benedek hárosi, Ambrus bíró és Tót Martin tököli, Kozma bíró szentmihályi, Kozma Gergely, Lukács Imre és Kozma Tamás szigetújfalui, B[író] Ambrus és Rába Bertalan szigetszentmártoni, Vesztő Miklós és Viski János szigetbecsei, Lövvő Imre és Sas Benedek gyálai, Földvári Antal és Földvári György makádi, Nagy István és Hegedűs Benedek simonfalvai, Borbás Bolgár és Kilit Lőrinc lórévi kezesek segítségével hajtották be a Csepel-szigeti települések lakóitól az adót.⁵⁷

Az egy darab egykerekű és két darab kétkerekű vízimalom tulajdonosa, Antal Radosevik az egyetlen ismert ortodox vallású lakos Ráckevén, aki Antal keresztnévet viselt. 1546-ban, amikor elnyerte a bírói széket, megkapta Szentiván pusztát, s Burit fia Nikolával együtt kifizette az oszmánoknak a birtoklási illetéket a szomszédos Lóréven fekvő, de műveletlen „papok földje” után, ahol gabonát termesztett.⁵⁸

A Királyi Magyarország, a Hódoltság és az Erdélyi Fejedelemség árucseréjét összehangoló „rác” kereskedők a 16. században is különféle termékeket forgalmaztak. A Balkán-félszigetről posztó-féléket és keleti eredetű luxuscikkeket, Erdélyből sötét és vágóökröket, az Alföldről szarvasmarhákat, juhokat, lovakat és állatbőröket, a Dunántúlról bort, Nyugat-Európából vas- és fémeszközöket,

⁵³ KÁLDY-NAGY 1977, 261–267. Az 1559. évi defter névanyagának jelentőségére Dávid Géza hívta fel a figyelmemet. Segítségét ezúton is köszönöm.

⁵⁴ KÁLDY-NAGY 1971, 93–94.

⁵⁵ KÁLDY-NAGY 1971, 89; KÁLDY-NAGY 1985, 506. Sóvágó Lukács 1536-ban Ráckeve esküdt elöljárója volt (ÁM Dok. gyűjt. 69.34. [1779. és 1790. évi átiratok]; MAGDICS 1888, 70. Nr. XXXVIII; MISKEI 2015, 93, 95–96, 98. Nr. 33). A források jelenlegi állása alapján sajnos nem lehet megmondani, hogy Sóvágó Miklós, Sóvágó Lukács és Sóvágó György – nemkülönben Sóvágó Péjő (fia: Nikola) és Sóvágó János, akiknek a neve szintén szerepel az oszmán összeírásokban – milyen viszonyban álltak egymással. A közöttük lévő rokoni kapcsolat csupán feltételezhető. Az említett személynevek megtalálhatók: KÁLDY-NAGY 1971, 86. és 89; KÁLDY-NAGY 1977, 262.

⁵⁶ VELICS – KAMMERER 1890, 10.

⁵⁷ VELICS – KAMMERER 1890, 57.

⁵⁸ KÁLDY-NAGY 1971, 89; KÁLDY-NAGY 1985, 405. és 564.

textíliákat, süvegeket és fűszereket hoztak a Kárpát-medence középső felébe. A vámnaplók adatai szerint Péter (Petre) kalugyer késsel, Dimitri Zselik (Dimitri Velić) bárányprémmel és porcelánnal, Rác Benedek süvegekkel és szatócsáruval, Bárán Albert és Kuvini Martin borral, Jovan Bárán ökrökkel, Kacsikty György (Đorđe Kačkić) marhabőrrel, Kacsikty Miklós (Nikola Kačkić) vegyes áruval, István (Stjepan) kalugyer posztóval üzletelt az 1540–1580-as években.⁵⁹

A legismertebb ráckevei kereskedő-hírszerző, Dimitri Velić mintegy húsz-huszonöt éven keresztül szolgálta a törököt, mire a budai beglerbég – szultáni parancsra – Adacs, Alsóapáti, Bábon, Bene, Besnyő, Dab, Felsőapáti, Gubacs, Kúcs, Orgován, Perkáta, Szentgyörgy és Szentiván falvakkal jutalmazta meg hűségét. Alapos okunk van feltételezni, hogy Velics Demeter 1537-ben álnéven a másik híres kém, Sóvágó György kíséretében Isztambulban tartózkodott, s Bakics Pál királyi kapitány utasításait követve Mehmed bég közelébe férközött.⁶⁰

Akkoriban a többszörös névhasználat egyáltalán nem ment ritkaságszámba. A hivatalos kémek akár három-négy személynevet is felvettek, hogy ellenségeiket megtévesszék. A budai szandzsák 1559. évi adójegyzékében Perkáta falunál a „*Mira Kulaguz tímár-birtoka*” bejegyzés olvasható. Perkáta falu tímárbirtokosát Dimitri Velić-nek hívták, aki hol Velics Demeter, hol Dimitri Zselik, hol Mira kulavuz, hol Nagy Demeter, hol – miként Verancsics Antal írta 1566-ban – Képiró Demeterként járt-kelt a Balkán-félszigeten és a Kárpát-medencében. Két fia közül az idősebbet Nikola, a fiatalabbat Krisztián névre keresztelték.⁶¹

Év	A szpáhi neve	Birtok			Jövedelem	
		falu	puszta	összes	akcse	forint
1546	Kuvini bírák	–	2	2	3000	60
	Dimitri Velić	5	2	7	5960	119,2
	Bárán Albert	3	–	3	5999	120
	Nikola Jurin	2	1	3	3000	60
1559	Kuvini bírák	–	2	2	3000	60
	Dimitri Velić	5	2	7	6067	121,3
	Jovan Zabrago	2	3	5	2000	40
1562	Dimitri Velić	2	–	2	6868	137,3
	Jovan Zabrago	2	2	4	3066	61,3

1. táblázat. Néhány ismertebb kevei „rác” szpáhi és birtokai a 16. század derekán (1546–1562)⁶²

⁵⁹ TAKÁTS – ECKHART – SZEKFŰ 1915, 295. és 299; FEKETE – KÁLDY-NAGY 1962, 20–21. és 26; SZAKÁLY 1995, 134. 204. jegyzet; MISKEI 2003, 144–145. Könnyen előfordulhat, hogy a Budán 1565-ben 8000 ív papírral megfordult Novák István és a Michele di Luca Baba raguzai kereskedővel egykor üzleti kapcsolatban állt Stjepan Novakovity, akinek neve egy 1570-ben Raguzában lefolyt bírósági eljárás során került szóba, egy és ugyanazon személy (VELICS – KAMMERER 1890, 330; TADIĆ 1950, 152–154; BOGDÁN 1965, 877). Hasonló lehet a helyzet a Jährndorfnál (Németújfalunál) 1545. november 14-én 8500 darab kést elvámoltató Péter kalugyer és az 1562-ben összeírt Kalugyer Petre esetében is. Az egykori ortodox szerzetes esete azért nem szokványos, mert miután elhagyta egyházi szolgálatát, kereskedésre adta a fejét, sőt családot is alapított (fiát Isztepánnak hívták), ám vezetéknévében tovább őrizte régi hivatásának emlékét (KÁLDY-NAGY 1971, 91). A felsorolt kalmárok közül Kacsikty Miklós és Dimitri Velik/Velics neve szintén megtalálható az 1562. évi defterben (KÁLDY-NAGY 1971, 91–92).

⁶⁰ ERDÉLYI 1936, 35; KÁLDY-NAGY 1985, 60, 80, 91, 115, 123, 200, 245, 272, 391, 468, 481, 562 és 567. Amikor Szapolyai János király értesült arról, hogy Sóvágó György Nádasdy Tamás kapitány fogságába esett, Brodarics István kancellár révén azonnal lépéseket tett a fogoly kiszabadítása érdekében. A ráckevei kalmár négy év múlva, 1536-ban mégis átállt I. Ferdinánd király oldalára, s társával, Dimitri Velić-tyel együtt a bécsi kormányzerveket tájékoztatta az oszmánok hadmozdulatairól. Minderről: MNL OL E 185. 1. csomó (Filmtár: 6876. doboz); KUJÁNI 1908, 275; MARGALITS 1918, 15; IVIĆ 1910, 145–146; IVIĆ 1929, 139. és 390–394; BESSENYEI 1994, 134–135. Nr. 184. és 139. Nr. 194.

⁶¹ SZALAY 1870, 136; KÁLDY-NAGY 1971, 86, 89 és 92; KÁLDY-NAGY 1977, 51; FEKETE 1993, 479.

⁶² KÁLDY-NAGY 1985, 58, 60, 68, 80, 91, 105, 115, 123, 126–127, 143, 149, 200, 211, 234, 245, 272, 321, 324, 335, 353, 391, 468, 481, 562, 564, 565 és 567.

Dimitri Velić-hez hasonlóan „adománybirtokos szpáhiként” (*sipahi ba berat*) regisztrálták Albert Báránt, Jovan Báránt, Jovan Isztanikot, Jovan Zabragot, Jurin fia Nikolát, Jovan Isztanikot, Nagy Miklóst és Rác Szávát, akik ingatlanuk után – leszámítva a malmokat – adómentességet élveztek. Valamennyien szabadon mozoghattak a hódolt övezetben, s néha megesett, hogy kereskedelmi útjaikra oszmán kíséretet fogadtak maguk mellé.

Beszter, Izsák és Kerekegyház falvak birtokosa, Bárán Albert szpáhi az 1540-es években a bírói tisztséget töltötte be Ráckeven. Fiát Nikolaként, testvérét Jovan szpáhiként vették nyilvántartásba a megszállók. Lehetséges, hogy ők ketten húztak jövedelmet 1559-ig Kapufa pusztá használatából is.⁶³

Karácsony János, akinek a neve szerbül Jovan Bozsitynak hangzik, 1514-ben bíróként,⁶⁴ 1536-ban főbíróként,⁶⁵ 1540-ben pedig Halupa János óbudai kereskedő üzlettársaként szerepel az írott forrásokban.⁶⁶ Az 1546. évi defterben szintén feljegyzésre került egy Karácson János nevű ráckevei polgár.⁶⁷ A kincstári kimutatásokban viszont már az illető nevének – némileg eltorzított – szerb változatát találjuk (Jovan Borik, azaz Jovan Bozsity). Tekintettel arra, hogy a Bozsity/Bozsics család a 18. században is többször adott főbíró a mezővárosnak, így egyáltalán nem tarjuk kizártnak, hogy Jovan Bozsity azonos az 1530–1540-es években emlegetett Karácsony Jánossal.⁶⁸

Társadalomtörténeti szempontból különleges Rác Száva esete, aki egyszerre volt oszmán-török földesúr és – a neve elé odaillesztett „vitézló” (*egregius*) szócskából ítélve – magyarországi nemes. S ha ez utóbbi címe mellé nem is kapott okvetlenül földbirtokot, mint a rendi társadalom újdonsült tagja számos jogi és gazdasági előnyhöz jutott. Mindenekelőtt nemesi földet vásárolhatott, pusztát bérelhetett, és ami számára a legtöbbet érhetett, portékáit vámmentesen vihette át a harmincadhelyeken.⁶⁹

Az oszmánokkal fenntartott kapcsolatuk nyilván közrejátszott abban, hogy a ráckeveiek gyakorta összetűzésbe kerültek a magyar végvári katonákkal. 1550 tavaszán maga Nagy Szulejmán tett panaszt I. Ferdinánd királynál (1526–1564), amiért az Erdélybe tartó kevei „rácokra” Dobó István egri kapitány vitézei váratlanul lecsaptak, és irgalmatlan mészárlás közepette harmincöt embert megöltek, hét személyt elfogtak, és 9918 forintnyi árujukat mind elkobozták. Ez az összeg megközelítette azt az adómentességet, amelyet 1543 és 1575 között a „keleti országrész” (1570-től Erdélyi Fejedelemség) uralkodói fizettek a hódítóknak.⁷⁰

Az ország középső részének bekebelezése után a szultán a ráckevei bírónak nemcsak adómentességet biztosított, hanem ezen túlmenően 3000 akcse értékű tímárbirtokkal is megjutalmazta őket. Az adományát 1564. július 28-án újfent megerősítő „fényességes padisah” az érintetteknek előírta, hogy a donációért cserébe kétszáz gyalogost bocsássanak a budai beglerbég rendelkezésére (*dzsebulü*). A fegyverforgató férfiak szolgálatait a megszálló erők a szárazföldi ütközetekben és a folyami harcok során vették igénybe.⁷¹

A Csepel-szigeti kalmárváros délszláv harcosait az 1561. évi dunántúli hadjáratra is mozgósították: „*Tolnaiakat és ráckeveieket, a hol jó gyalogok és puskások voltak, az terek mind fel vette és mind vele hozza (...)*” – jelentette Ormányi Józsa 1561. július 5-én Sümegről.⁷² Húsz nappal később

⁶³ KÁLDY-NAGY 1977, 104; KÁLDY-NAGY 1985, 127, 324. és 353.

⁶⁴ MNL OL DL 106083. Protocollum Budense, 1514. március 22.

⁶⁵ ÁM Dok. gyűjt. 69.33. (1790. évi átiratok); MAGDICS 1888, 68. Nr. XXXVII. és 70. Nr. XXXVIII; MISKEI 2015, 98, 100, 102. Nr. 34.

⁶⁶ HEGEDŰS – PAPP 1991, 480. Nr. 198.

⁶⁷ KÁLDY-NAGY 1971, 88. Karácsony Jánost az 1559. évi defter halott személyként említi (KÁLDY-NAGY 1977, 264).

⁶⁸ Tudomásunk szerint a Bozsity/Bozsics család tagjai közül a 18. században hárman viselték a főbírói tisztséget Ráckeven: 1727-ben Bozsics Miklós, akit a Bírói Krónikáskönyv Rác Miklós néven említ (VITKOVIĆ 1887, 296–299. Nr. CVII–CVIII; MAGDICS 1888, 117); 1742-ben Rác Miklós (MAGDICS 1888, 118); 1791-ben Bozsics Miklós (MAGDICS 1888, 152). Karácsony János és Jovan Bozsity személyazonossága kézenfekvőnek tűnik, de azért nem árt az óvatosság, hiszen a szláv eredetű „karácsony” szó személy- és helynévként már az Árpád-korban előfordul (SZAMOTA – ZOLNAI 1902–1906, 454. hasáb).

⁶⁹ KOVÁCS 1892, 381–384; RÁCZ 1995, 205.

⁷⁰ FEKETE 1926, 10; PETRITSCH 1991, 62–64. Nr. 130. és Nr. 134.

⁷¹ VELICS – KAMMERER 1886, 165; KARÁCSON 1914, 48.

⁷² KOMÁROMY 1907, 144. Ormányi Józsa életéről legújabban: FARAGÓ 2020, 369–405.

a várnagy azt írta Csányi Ákos tiszttartónak, hogy „(...) jöve Fehérvárrul egy emberem meg, ki nagy bizonyal mongya, hogy számtalan terek gyül minden felől Fejérvárra és jöten jó Weszprimbe, mind lovag terek, mind gyalog terek. Ráczeviből is mind fölverték a rácokat, Budáról is sok janicsár jött Fejérvárra, azért bizonyal higye kegyelmed el jó az terek (...)”⁷³

A következő esztendőben a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon kellett volna támogatni az oszmán csapatokat, de a mezőváros bírása ezúttal nem teljesítette a rá háruló kötelezettséget. Az esetről Török Bálint fia, Enyingi Török Ferenc 1562. április 15-én számolt be Nádasdy Tamás nádornak: „Ezt is mongya az én emberem (Debrecenből indult el), hogy az elmúlt Hétfőn költ volna át az Dunán által és az mely törek Balassa Jánost megverte Érdnél let volna táborban, és Keviben, az több végházakban is valami törek vagy szolgáló renden való vagy áros terek [török kereskedő] vagy mies terek [kézműves török] let volna, mind oda Érdre ki küldették volna az Kadiánál és az Ennyngnél othon nem maradot volna. Kevitől a városiakról 200 puskást is kérnek volt oda közikbe, de a város mentette volna magát, hogy nem tudna adni, de azért titkon a kevi bíró meghatta volna, az mi oly fegyverfogható iffjú nép ott Kevibe volna, fele elállana az terek előtt, ne készerettetnének ők oda népet adni.”⁷⁴

A kötelező katonai szolgálat a 17. században sem szűnt meg. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) kémjelentések alapján összeállított emlékirata azt bizonyítja, hogy Ráckeve 1629-ben is képes volt háromszáz gyalogost és háromszáz lovast kiállítani, ha a hódítók úgy kívánták.⁷⁵

A mezőváros dereglyéit, sajkáit, ladikjait és csónakjait a település ácsmesterei készítették. Mevlana Mahmud ráckevei kádi 1549. február 28-án a kiselejtezett vízi járműveket 34.400 akcséért megvásárolta, s Ali Cselebi budai defterdár engedélyével 5501 akcséért kijavíttatta. Az újonnan összeszerelt „hajóhidat” 1565-ben bocsátottak vízre. A Csepel-szigeti pénztári naplók bejegyzései szerint a hídvám összege ugyanazon év márciusában 1018,5 akcsét, áprilisában 1425 akcsét tett ki.⁷⁶

Köztudott, hogy a „rácok” szívesebben vállaltak hadi szolgálatot a török végvárakban, mint a magyarok. Ezen általános érvényű megállapítás alól kivételt képez a ráckevei Petri Balázs, aki 1558-ban szegődött el Székesfehérvárra. Leszerelése után azonban rögvest hazatért, családot alapított és – vélhetően – valamilyen polgári foglalkozás üzésébe fogott. Hozzá hasonlóan cselekedhetett Miklós martalóc, Zsoldos Dimitri, Ratkós martalóc, Vuk odabasi, Mercán azab, Lukács (Luka) martalóc és Olasz Dávid műszellem is.⁷⁷

Az 1591-ben Csepelen elhunyt két szerb ács, Dimo és Andrej a jobb életkörülmények reményében tért át az iszlám hitre. Hogy számításuk bevált-e vagy sem, azt utólag nehéz megmondani. Hagyatéki leltárunk mindenestre ékszereket és kincseket nem tartalmaz, csupán a legszükségesebb szerszámokat és használati tárgyakat sorolja fel. Mivel a kézművesek rablótámadás áldozatai lettek, nem zárható ki, hogy az értékesebb holmikat a tettesek magukkal vitték.⁷⁸

EPILOGUS

Dolgozatunk végén nem árt még egyszer hangsúlyozni, hogy a kevei „rácok” ősei nem a Balkán-félszigetről, hanem Délvidékről érkeztek új lakóhelyükre. Belső vándorlásukat nem az Oszmán Birodalom magyarországi térnyerése, hanem Szendrő eleste (1439) és Nándorfehérvár ostroma (1440)

⁷³ KOMÁROMY 1907, 152.

⁷⁴ KOMÁROMY 1907, 435–436.

⁷⁵ SZILÁDY – SZILÁGYI 1868, 476.

⁷⁶ VELICS – KAMMERER 1890, 57. és 330.

⁷⁷ KÁLDY-NAGY 1971, 86–88, 89. és 91; KÁLDY-NAGY 1977, 261–262. és 264; HEGYI 1998, 252. Az 1562. évi adatfelvételkor több olyan férfit is nyilvántartásba vettek, akik újonnan tértek át az iszlám hitre, miként azt a *bin Abdullah* (Abdullah fia) kifejezés mutatja (Alagöz bin Abdullah, Ferhad bin Abdullah, Hasan bin Abdullah, Hüsrev bin Abdullah, Kasim bin Abdullah, Keyvan bin Abdullah, Murad bin Abdullah, Mustafa bin Abdullah, Pervane bin Abdullah, Rizvan bin Abdullah). A muszlim névadási gyakorlatról lásd: FEKETE 1993, 20.

⁷⁸ GERELYES 1985, 283. és 328.

idézte elő. A jövevények és leszármazottjaik zömében kereskedelemmel és kézműiparral foglalkoztak, ám az utóbbiak gazdálkodásában már a szőlőművelés is kitüntetett figyelmet kapott.

Néhányan előszeretettel folytattak hírszerzői tevékenységet is, amelynek során különféle kedvezmények birtokába jutottak. Ők a helyi szpáhi birtokosokkal együtt beépültek a megszállók hatalmi rendszerébe, akárcsak azok a „rác” kalmárok és adóbérlők, akik szintén jó viszonyt ápoltak az oszmán-török tisztviselőkkel. Mindez tovább erősítette a kortársak szemében azt a meggyőződést, hogy a Csepel-szigeti hászváros lakossága alkalomadtán előnyöket is tudott kovácsolni az idegen uralomból. Nem véletlenül írta Prépostváry Bálint egri kapitány és kassai vicegenerális 1594. január 24-én, hogy *„az Teöreök csaszarnak es az eő hadanak minden erejeth az szegeny hodolt nep wisely, fwkeppen pedig Tolna, Racz Kewy, Kalmancseh, Kechkemeth, Halás, Geöngöös, Thwr, Mako, Simand, Bekes, Deöbretzen, es teöb ezfele feö warasok. Ezekben az warasokban wagjon eö nekik nagy segítsegeök, es nekwnk nagy romlaswnk.”*⁷⁹

Bármennyire is biztonságos helyen feküdt Ráckeve,⁸⁰ a 16. század második felében már nem tudott kellő vonzerőt gyakorolni a hódoltsági délszlávokra. A mezővárosba 1546 és 1559 között betelepült 351 családfőből mindössze huszonöt személy (7%) viselt szerb hangzású keresztnévet. Mindez azt sejteti, hogy az 1541 után szultáni hászvárosi rangot kapott településen a „rácok” aránya fokozatosan csökkent az összlakosságon belül.⁸¹

Ezt a tendenciát támasztják alá Káldy-Nagy Gyula számításai is, akinek becslése szerint 1546-ban 122, 1559-ben 88, 1562-ben 35, 1580-ban hat szerb család élt Ráckeven.⁸² Mivel a török hatóságok az esetek többségében nem regisztrálták az éppen úton lévő kereskedőket, az adófizetés alól felmentett személyeket, valamint az oszmán hadsereg kiegészítő alakulataiban szolgáló katonákat, ezért közel sem biztos, hogy a fent említett számok a tényleges helyzetet tükrözik. Magát a folyamatot viszont mindenképpen jól érzékeltetik.

A szerb népesség számának apadása azért is elgondolkodtató, mert nyelvük, vallásuk, kultúrájuk és szokásaik – röviden: népi jellegük – megtartásában fontos szerep jutott az ortodox egyháznak, amely a török korban mindvégig megőrizte befolyását a Csepel-sziget központjában is. A neves szlavista, Hadrovics László a lényegyet ragadta meg, amikor így fogalmazott: *„A vallás és az egyház (...) keleten merőben más hatást gyakorolt az egyes népek fejlődésére, mint nyugaton. Az orthodoxia vallási oldala elválaszthatatlanul összenőtt a népelettel, egyházi szervezete pedig a nép hatalmi aspirációinak egyik letéteményese s nemzeti öntudatosodásának legfőbb tényezője lett. A (...) keleti kereszténység kötelékébe tartozó (...) nemzeteknél (...) az eredettudat, a nyelv, a dinasztia, az állam, az érdekközösség tudata stb. szinte eltörpülnek jelentőségükben a vallás és az egyház jelentősége mellett.”*⁸³ A ráckevei pravoszláv egyházközösség 1557-től az ipeki (peć-i) patriarchátus keretein belül működő belgrád-szerémi metropolita joghatósága alá tartozott.⁸⁴

Kellő óvatossággal ugyan, de végül is kijelenthető, hogy a magyarajkú népesség folyamatos beáramlása a 16. század második felében felgyorsította Ráckeven a délszláv elemek asszimilációját. A szultáni hászváros etnikai és felekezeti összetételében bekövetkezett változások nemcsak a protestáns reformáció tanainak elterjedéséhez járultak hozzá, hanem jelentős hatást gyakoroltak a kora újkor következő időszakának eseményeire is.⁸⁵

⁷⁹ HL TIGY 7. doboz, 1594/5. fol. 69. Prépostváry Bálint egri kapitány és kassai vicegenerális levele Mátyás főherceghez (Csenger, 1594. január 24.).

⁸⁰ Hans Dernschwam 1553-ban az alábbi mondatot jegyezte fel útinaplójában: *„Ha Ráckeve nem szigeten terülne el, a hajdúk már réges-régen odaférkőztek volna, hogy feléességék és felprédálják.”* DERNSCHWAM 1984, 497.

⁸¹ HEGYI 1995, 194.

⁸² KÁLDY-NAGY 1985, 6.

⁸³ HADROVICS 1942, 329.

⁸⁴ MOLNÁR 2019, 42.

⁸⁵ A ráckevei reformáció kezdeteire: SZAKÁLY 1995, 139–141; MISKEI 2016, 142–150.

IRODALOMJEGYZÉK

- ÁGOSTON 1992 ÁGOSTON Gábor: *A hódolt Magyarország*. Budapest 1992. (Magyarország krónikája 6.)
- BAKÁCS 1982 BAKÁCS István: *Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002–1437*. Budapest 1982. (Pest megye múltjából 5.)
- BALOGH 1970 BALOGH Jolán: A reneszánsz kor művészete. In: *A magyarországi művészet története*. Főszerk. Fülep Lajos, szerk. Dercsényi Dezső – Zádor Anna. Budapest 1970, 191–256.
- BÁRTFAI SZABÓ 1938 BÁRTFAI SZABÓ László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Budapest 1938.
- BÉL 1735 BÉL, Mátyás: *Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscella*. Posonii 1735.
- BÉLI 2000 BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs 2000. (Dialóg Campus Tankönyvek)
- BESSENYEI 1994 BESSENYEI József: *Enyingi Török Bálint*. Budapest 1994.
- BOGDÁN 1965 BOGDÁN István: Papírkereskedelmünk a XIV–XVII. században. *Századok* 99 (1965) 871–881.
- BUSBEQUIUS 1605 BUSBEQUIUS, Augerius Gislenius: *Legationis Turcicae epistolae quatuor*. Hanoviae 1605.
- C. TÓTH 2021 C. TÓTH Norbert: *Ráckeve középkori oklevelei. Diplomatikai vizsgálat*. Budapest 2021.
- CJH 1899 *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek*. Ford., jegyz. Nagy Gyula – Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen – Márkus Dezső. Budapest 1899.
- CSÁNKI 1897 CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III. kötet*. Budapest 1897.
- DARKÓ 2001 DARKÓ Jenő: *Ráckevei új okmánytár*. In: *Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia III. 2000*. Szerk. Korkes Zsuzsa. Szentendre 2001, 217–229. (Pest Megyei Múzeumi Füzetek. Új sorozat 6.)
- DERNSCHWAM 1984 DERNSCHWAM, Hans: *Erdély – Besztercebánya – Törökországi útinapló*. Közreadja Tardy Lajos. Budapest 1984.
- DOMANOVSZKY 1979 DOMANOVSZKY Sándor: *Mázsaszekér*. In: *Domanovszky Sándor: Gazdaság és társadalom a középkorban. Tanulmányok*. Vál., sajtó alá rend. és bevez. Glatz Ferenc. Budapest 1979, 101–135. (Történetírók Tára)
- DRASKÓCZY 2000 DRASKÓCZY István: *A tizenötödik század története*. Budapest 2000. (Magyar Századok)
- ENGEL – KRISTÓ – KUBINYI 2002 ENGEL Pál – KRISTÓ Gyula – KUBINYI András: *Magyarország története 1301–1526*. Budapest 2002. (Osiris Tankönyvek)
- ENTZ 1958 ENTZ Géza: *Ráckeve*. In: *Pest megye műemlékei II. kötet*. Szerk. Dercsényi Dezső. Budapest 1958, 7–40. (Magyarország műemléki topográfiája V.)
- ERDÉLYI 1936 ERDÉLYI Gyula: *A magyar hírszerző-szolgálat a török hódoltság idején, különös tekintettel a budai pasalik területére*. In: *Törökhódoltság-korabeli okmányok a Magyar Királyi Hadilevéltárban*. Budapest 1936, 33–58.

- ÉRSZEGI – KENÉZ – SOLYMOSI 1979 *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete-Nagy. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen rededit Geisa Érszegi. Budapest 1979. (Publicationes archivi nationalis Hungarici II. Fontes 12.)*
- FARAGÓ 2020 FARAGÓ Dávid: Egy különleges karrier a hódoltsági peremvidéken: mihálypéterházi Ormányi Józsa sümegi várnagy élete és családja. *Fons XXVI* (2020) 369–405.
- FEJÉRPATAKY 1880 II. Ulászló jövedelmeinek jegyzéke. Közli Fejérpataky László. *TT 1880*, 167–170.
- FEKETE 1926 FEKETE Lajos: *Bevezetés a török hódoltság diplomatikájába*. Budapest 1926.
- FEKETE 1961 FEKETE Lajos: Latinok a XVI. századi Budán. *Magyar Nyelv LVII* (1961) 20–25.
- FEKETE 1993 FEKETE Lajos: *A hódoltság török levéltári forrásainak nyomában*. Budapest 1993. (Budapest Oriental Reprints. Series A. 6.)
- FEKETE – KÁLDY-NAGY 1962 FEKETE Lajos – KÁLDY-NAGY Gyula: *Budai török számadáskönyvek 1550–1580*. Budapest 1962.
- FENYVESI 1986 FENYVESI László: A budai szandzsák görögkeleti központjának görög diaszpórája a 16. században. *Századok 120* (1986) 123–162.
- FEUERNÉ 1977 FEUERNÉ Tóth Rózsa: *Reneszánsz építészet Magyarországon*. Budapest 1977.
- FODOR 1991 FODOR Pál: *Magyarország és a török hódítás*. Budapest 1991.
- GERELYES 1985 GERELYES, Ibolya: Inventories of Turkish Estates in Hungary in the Second Half of the 16th Century. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XXXIV* (1985) 275–338.
- GRÜNWARD – SCHEIBER 1959 *Magyar-zsidó oklevéltár. V. kötet, 1. rész (pótkötet). 1096–1700*. Szerk. Grünwald Fülöp – Scheiber Sándor. Budapest 1959.
- HADROVICS 1942 HADROVICS László: A magyarországi szerb kérdés balkáni gyökerei. *A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve*. Szerk. Deér József. Budapest 1942, 327–366.
- HAJDÚ – MOLNÁR 1978 HAJDÚ Mihály – MOLNÁR József: *Az első magyar térkép helynevei*. Budapest 1978. (Magyar Névtani Dolgozatok 7.)
- HEGEDŰS – PAPP 1991 *Középkori leveleink (1541-ig)*. Szerk. Hegedűs Attila – Papp Lajos. Budapest 1991. (Régi Magyar Levéltár 1.)
- HEGYI 1995 HEGYI Klára: *Török berendezkedés Magyarországon*. Budapest 1995. (História Könyvtár. Monográfiák 7.)
- HEGYI 1998 HEGYI Klára: Etnikum, vallás, iszlamizáció. A budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása. *TSz XL* (1998) 229–256.
- HEGYI 2001 HEGYI Klára: Az oszmán hatalom berendezkedése és működése. In: *Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig*. Torma István közreműködésével szerk. Zsoldos Attila. Budapest 2001, 255–328.
- HEGYI – ZIMÁNYI 1986 HEGYI Klára – ZIMÁNYI Vera: *Az oszmán birodalom Európában*. Budapest 1986.

- HÓMAN – SZEKFŰ 1936 HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet II. kötet.* Budapest 1936.
- IVÁNYI 1928 IVÁNYI Béla: *A Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története II. kötet. 1458–1526.* Budapest 1928.
- IVIĆ 1910 IVIĆ, Aleksa: *Spomenici Srba u Ugorskoj Hrvatskoj i Slavoniji tokom XVI i XVII stoleća. 1. deo. 1527–1600.* Novi Sad 1910. (Zbornik istorijskih dokumenata 3.)
- IVIĆ 1929 IVIĆ, Aleksa: *Istorija Srba u Vojvodini od najstarijih vremena do osnivanja potisko-pomoriske granice (1703).* Novi Sad 1929. (Matica srpska. Knjige 50.)
- JAKÓ 1990 JAKÓ Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556) II. kötet.* Budapest 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok)
- KÁLDY-NAGY 1971 KÁLDY-NAGY, Gyula: *Kanuni devri Budin tahrir defteri (1546–1562).* Ankara 1971. (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Yayınları 177.)
- KÁLDY-NAGY 1977 KÁLDY-NAGY Gyula: *A budai szandzsák 1559. évi összeírása.* Budapest 1977. (Pest megye múltjából 2.)
- KÁLDY-NAGY 1985 KÁLDY-NAGY Gyula: *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok.* Budapest 1985. (Pest megye múltjából 6.)
- KARÁCSON 1914 *Török–magyar oklevéltár 1533–1789.* Ford. Karácson Imre. Szerk. Thallóczy Lajos – Kracsári János – Szekfű Gyula. Budapest 1914.
- KISS 1978 KISS Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Budapest 1978.
- KISS 2007 *Mohács előtti oklevelek a Pest Megyei Levéltárban. Átiratok és regeszták.* Az okleveleket átírta és a regesztákat készítette Kiss Anita. Szerk. Balázs Gábor – Kiss Anita – Schramek László Péter. Budapest 2007.
- KOMÁROMY 1907 KOMÁROMY András: *Magyar levelek a XVI. századból. TT 1907, 121–160, 388–436, 522–567.*
- KOVACHICH 1799 KOVACHICH, Martinus Georgius: *Formulae solennes styli...* Pesthini 1799.
- KOVÁCS 1892 KOVÁCS István: *Adatok az Osztopáni Perneszy-család nemzedék-rendjéhez. TT 1892, 381–384.*
- KUBINYI 1963 KUBINYI András: *A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén. Tanulmányok Budapest múltjából XV (1963) 189–226.*
- KUBINYI 1964 KUBINYI András: *A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541) (Kísérlet az országos és királyi magánjövedelmek szétválasztására). Levéltári Közlemények XXXV (1964) 67–99.*
- KUBINYI 1975 KUBINYI András: *Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig).* In: *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején.* Szerk. Gerevich László – Kosáry Domokos. Budapest 1975, 7–240. (Budapest története II.)
- KUBINYI 1985 KUBINYI András: *A középkori Magyarország középkeleti része városfejlődésének kérdéséhez. Borsodi Levéltári Évkönyv V (1985) 7–82.*

- KUBINYI 2000 KUBINYI András: *Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged 2000. (Dél-alföldi Évszázadok 14.)
- KUJÁNI 1908 KUJÁNI Gábor: Brodarics István levelezése 1508–1538. *TT* 1908, 258–293, 321–346.
- MAGDICS 1888 MAGDICS István: *Diplomatarium Ráczeviense. Ráczevei Okmánytár*. Székesfehérvár 1888.
- MAKKAI 1958 MAKKAI László: Pest megye története. In: *Pest megye műemlékei I. kötet*. Szerk. Dercsényi Dezső. Budapest 1958, 59–169.
- MÁLYUSZ 1981 MÁLYUSZ Elemér: Középkori bolgár település Buda közelében. In: *Tanulmányok a bolgár–magyar kapcsolatok köréből*. Szerk. Dobrev, Csavdar – Juhász Péter – Mijatev, Petăr. Budapest 1981, 273–284.
- MARGALITS 1918 MARGALITS Ede: *Szerb történelmi repertorium. Első kötet*. Budapest 1918.
- MATUZ 1990 MATUZ József: *Az Oszmán Birodalom története*. Budapest 1990.
- MÉSZÁROS 1976 MÉSZÁROS László: A hódoltsági latinok, görögök és cigányok történetéhez. *Századok* 110 (1976) 474–489.
- MISKEI 2003 MISKEI Antal: *Ráckeve története I. Ráckeve története a kezdetektől 1848-ig*. Ráckeve 2003.
- MISKEI 2015 MISKEI Antal: *Ráckevei okmánytár. Oklevelek és iratok (15–17. század)*. Ráckeve 2015. (Ráckevei Múzeumi Füzetek 7.)
- MISKEI 2016 MISKEI Antal: *A Csepel-sziget és Ráckeve mint királyi és szultáni birtok (15–18. század)*. Eger 2016. (Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolája Közleményei 6.)
- MOLNÁR 2019 MOLNÁR Antal: Szerb ortodox egyházszervezet a hódolt Magyarországon. In: *Szerb székesegyház a Tabánban. Az eltűnt Rácváros emlékezete. Kiállítási katalógus*. Szerk. Csáki Tamás – Golub Xénia. Budapest 2019, 33–63.
- MREV 1896 *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. Tomus primus. A veszprémi püspökség római oklevéltára I. kötet*. Ed. a collegio historicorum Hungarorum Romano. Budapest 1896.
- OLÁH 1763 *Nicolai Olahi metropolitae Strigoniensis Hungaria et Atila sive de originibus gentis, regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque ab Atila gestis libri duo*. Adidit Adamus Franciscus Kollarius. Vindobonae 1763.
- OLÁH 2000 OLÁH Miklós: *Hungária – Athila*. Ford. Kulcsár Péter – Németh Béla. Budapest 2000. (Millenniumi Magyar Történelem. Források)
- OPPEL 1931 OPPEL Jenő: Cegléd múltja. In: *Cegléd*. Szerk. Kolofont József. Budapest 1931, 9–99. (Magyar Városok Monográfiája X.)
- PACH 1963 PACH Zsigmond Pál: *Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században*. Budapest 1963.
- PACH 1978 PACH Zsigmond Pál: A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala a 15–16. század fordulóján. *Századok* 112 (1978) 1005–1036.

- PÁLOSFALVI 2017 PÁLOSFALVI Tamás: Mennyi ideig tartott Nándorfehérvár első ostroma? Gondolatok egy „páratlanul rosszul ismert” esemény kapcsán. *TSz* LIX (2017) 417–438.
- PESTY 1880 PESTY Frigyes: *Az eltűnt régi vármegyék I. kötet.* Budapest 1880.
- PETRITSCH 1991 PETRITSCH, Ernst Dieter: *Regesten der osmanischen Dokumente in Österreichischen Staatsarchiv I. 1480–1574.* Wien 1991. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Ergänzungsband 10/1.)
- POMOGYI 2008 POMOGYI László: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár.* Budapest 2008.
- RÁCZ 1995 RÁCZ István: *A török világ hagyatéka Magyarországon.* Debrecen 1995.
- RMKT 1999 *Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei 11. kötet. 1579–1588.* Sajtó alá rend. Ács Pál. Budapest 1999.
- SAHM 1912 SAHM, Wilhelm: *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau I. Teil.* Königsberg 1912. (Mitteilungen aus der Stadtbibliothek zu Königsberg i. Pr. IV.)
- SASVÁRI 1994 SASVÁRI László: Görögajkú ortodoxia Magyarországon a 16–20. században. *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv* 6 (1994) 117–154.
- SINKOVICS 1987 SINKOVICS István: A három országrész igazgatása. In: *Magyarország története 1526–1686.* Főszerk. Pach Zsigmond Pál, szerk. R. Várkonyi Ágnes. Budapest 1987, 393–473. (Magyarország története tíz kötetben 3/1.)
- SZABÓ 2010 SZABÓ Pál: „Ahol Magyar Királyságunk épsége ered”. Nándorfehérvár első török ostroma (1440). *Belvedere* XXII/3–4 (2010) 59–85.
- SZABÓ 2015 SZABÓ Pál: *1440 – Nándorfehérvár első oszmán-török ostroma és előzményei.* Budapest 2015.
- SZAKÁLY 1995 SZAKÁLY Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez.* Budapest 1995. (Humanizmus és reformáció 23.)
- SZALAY 1859 SZALAY László: *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században.* Pest 1859.
- SZALAY 1870 *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái IX. kötet.* Közli Szalay László. Pest 1870. (MHH Scriptorum XX.)
- SZAMOTA – ZOLNAI 1902–1906 SZAMOTA István – ZOLNAI Gyula: *Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye.* Budapest 1902–1906.
- SZÁNTAI 1996 SZÁNTAI Lajos: *Atlas Hungaricus. Magyarország nyomtatott térképei 1528–1850. I. kötet.* Budapest 1996.
- SZERÉMI 1979 SZERÉMI György: *Magyarország romlásáról.* Erdélyi László fordítását átdolg. Juhász László. Bevez. és jegyz. Székely György. Budapest 1979. (Olcsó Könyvtár)
- SZILÁDY – SZILÁGYI 1868 *Török–magyarkori állam-okmánytár I. kötet.* Szerk. és jegyz. Szilády Áron – Szilágyi Sándor. Pest 1868.

- TADIĆ 1950 TADIĆ, Jorjo: *Dubrovačka arhivska gradja o Beogradu I. 1521–1571*. Beograd 1950. (Gradja za istoriju Beograda)
- TAKÁTS – ECKHART – SZEKFŰ 1915 TAKÁTS Sándor – ECKHART Ferenc – SZEKFŰ Gyula: *A budai basák magyar nyelvű levelezése I. kötet. 1553–1589*. Budapest 1915.
- TARDY 1979 TARDY Lajos: *Régi hírünk a világban*. Budapest 1979.
- TELEKI 1862 TELEKI József: *Hunyadiak kora Magyarországon XII. kötet*. Pest 1862.
- THALLÓCZY – ÁLDÁSY 1907 *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum. Magyarország melléktartományainak oklevéltára 2. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*. Szerk. Thallóczy Lajos – Áldásy Antal. Budapest 1907. (MHH Diplomataria 33.)
- TRINGLI 2001 TRINGLI István: Pest megye a késő középkorban. In: *Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig*. Torma István közreműködésével szerk. Zsoldos Attila. Budapest 2001, 75–194.
- UNGNÁD 1986 *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai*. Ford. Kovács József László. Szerk. Szalai Anna. Budapest 1986. (Magyar Ritkaságok)
- VELICS – KAMMERER 1886–1890 VELICS Antal – KAMMERER Ernő: *Magyarországi török kincstári defterek I–II. kötet*. Budapest 1886–1890.
- VITKOVIĆ 1887 VITKOVIĆ, Gavril: *Prošlost, ustanova i spomenici ugarskih kraljevih Šajkaša od 1000 do 1872*. Beograd 1887.
- ZIROJEVIĆ 1976 ZIROJEVIĆ, Olga: *Carigradski drum od Beograda do Budima u XVI i XVII veku*. Novi Sad 1976. (Institut za izučavanje istorije Vojvodine. Monografije. Knjige 14.)
- ZSOLDOS 2005 ZSOLDOS Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Budapest 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.)

FORRÁSOK

- Árpád Múzeum, Ráckeve (ÁM)
 ÁM Dok. gyűjt. Dokumentációs gyűjtemény
- Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Budapest (EKK)
 EKK Kapr. gyűjt. Kaprinai gyűjtemény
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (HL)
 HL TIGY Török iratok gyűjteménye
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)
 MNL OL DL Diplomatikai Levéltár
 MNL OL DF Diplomatikai Fényképgyűjtemény
 MNL OL E 185 E szekció. Magyar Kincstári Levéltárak, a Magyar Kamara Archívuma, Archivum Familiae Nádasdi
 MNL OL E 213 E szekció. Magyar Kincstári Levéltárak, a Magyar Kamara Archívuma, Városi és községi pecsétellátott iratok

- Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, Budapest (MNL PML)
MNL PML IV. 71 Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok. Ante Mohacsiana
- MNL PML V. 180/A–a Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek. Ráckeve mezőváros iratai, Tanácsi iratok
- MNL PML V. 180/A-b Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek. Ráckeve mezőváros iratai, Elöljárósági iratok
- Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest (OSZKK)
OSZKK Fol. Hung. 2904 Folia Hungarica 2904. Kevi Varassarol valo Szep Historia Melylyet Scariceus Mathe itt valo Praedicatoragában szerzett Anno 1600. Renovaltattott az Protocolummal edgyütt Szabad Szállási itt itt [sic] való Notárius által Anno 1700
- Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár (SzfVPL)
SzfVPL Ltsz. 1511 Magdics István irodalmi hagyatéka (benne oklevélmásolatok Ráckeve történetéhez, 1777–1888)
- Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprém (VÉL)
VÉL Dec. ep. Decimae episcopales 1.

RÖVIDÍTÉSEK

- MHH Monumenta Hungariae Historica, Pest–Budapest
TSz Történelmi Szemle, Budapest
TT Történelmi Tár, Pest–Budapest

“Rascians” in Keve in the 15th and 16th Centuries

Ráceve is located in the south-eastern part of Csepel Island, right next to the smaller branch of the Danube. The settlement, which was temporarily established in 1440, soon became the permanent residence of mainly Serbian, and to a lesser extent, Hungarian and other ethnic groups arriving from the town of Keve by the Lower Danube, as well as from the neighbouring villages called Bálványos (now Bavanište, Serbia) and Székelykeve (now Skorenovac, Serbia). The inhabitants of the surrounding villages collectively referred to the South Slavic immigrants with Orthodox Christian faith as Rascians.

After 1541, the settlement became a sultan's *hass*. At this time, the Eastern Orthodox Christian citizens of the town were mainly engaged in trade, craftsmanship, and viticulture. Some of them also liked to pursue intelligence activities, for which they received various benefits. Together with the local *sipahi* landowners, they were integrated into the power system of the Ottoman invaders.

Although Ráceve was located in a fairly safe place, in the second half of the 16th century it lost its former appeal to the Rascians living in Ottoman Hungary. Due to the influx of Hungarian-speaking communities, the number and proportion of Serbs within the whole population gradually decreased. The changes that took place in the ethnic and religious composition of the settlement not only contributed to the spread of Protestantism but also had a significant impact on subsequent events.

Kovinski Raci u 15–16. veku

Srpski Kovin nalazi se na jugoistočnom delu ostrva Čepel, neposredno uz manji rukavac Dunava. Naselje, koje je privremeno osnovano 1440. godine, ubrzo je postalo stalno prebivalište pretežno srpskog, u manjoj meri mađarskog i stanovništva drugih etničkih grupa koje je ovde pridošlo iz Kovina sa donjeg Dunava, kao i iz njemu susednih mesta Bavaništa i Skorenovca. Meštani okolnih sela južnoslovenske doseljenike pravoslavne veroispovesti kolektivno su nazivali Racima. Posle 1541. godine grad dolazi direktno pod vlast sultana. U to vreme njegovi građani pravoslavne veroispovesti bave se uglavnom trgovinom, zanatstvom i vinogradarstvom. Neki od njih rado pristaju da se bave obaveštajnom delatnošću, jer su tokom ovog posla dobijali razne beneficije. Zajedno sa lokalnim zemljoposjednicima spahijama oni su bili integrisani u sistem vlasti okupatora. Iako se nalazio na prilično bezbednom mestu, u drugoj polovini 16. veka Srpski Kovin više nije bio dovoljno privlačan za podjarmljene Raci. Usled priliva stanovništva sa mađarskog govornog područja, broj i udeo Srba u ukupnom stanovništvu sve više se smanjivao. Promene u etničkom i verskom sastavu naselja ne samo da su doprinele širenju protestantske reformacije, već su imale značajan uticaj i na događaje u kasnijem periodu.

